

TANZİMAT DÖNEMİ İMÂR MECLİSLERİ

Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU*

Osmanlı İmparatorluğu 3 Kasım 1839'da ilân edilen Gülhâne Hatt-ı Hümayûn'u ile yeni bir evreye girmiş, merkezîleşme yolunda bir yeniden yapılanma süreci başlatılmıştı. Girişilen reform hareketleri hemen her alanda olmuş, merkezî hükümet ve taşra yönetimi yeni baştan oluşturulurken, askerlik, hukuk, eğitim, mâliye, sanayi ve bayındırlık alanlarında pek çok girişimler yapılmaya başlanmıştı¹.

Bütün bunların yanısıra, Tanzimat yılları boyunca (1826-1876)² oldukça geniş ve köklü bir meclisleşme hareketi görmekteyiz. Hemen hemen girişilen bütün yenileşme çabaları, yeni oluşturulan meclisler ve danışma kurulları yoluyla yapılmaya çalışılmıştır. Bu meclislerin hiç kuşkusuz ki, en önemli olanı 24 Mart 1838'de kurulmuş olan *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye* 'dir. Meclis-i Vâlâ, 1839'da Tanzimat'ın ilânıyla yetki, görev ve kadro yönlerinden güçlendirilerek, "Tanzimat-ı Hayriyye'nin müzâkeresine mübâşeret" edecek bir reform meclisi olarak donatılmıştı³. Yine bu

* Dr. Mehmet Seyitdanlioğlu Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü.

1. Tanzimat'ın ilânı ve bu dönemde yapılan çeşitli uygulamalar üzerine pek çok değerli inceleme kaleme alınmış bulunmaktadır. Başlıcaları arasında şu eserler sayılabilir: Maarif Vekâleti, *Tanzimat I*, İstanbul, 1940; Eren, Cevat, "Tanzimat", *İ. A.*, c. XI, (İstanbul, 1977), ss. 709-765; Karal, E.Z., *Osmanlı Tarihi*, c. V. Ankara, 1987; Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Ankara, 1987; Önsoy, Rıfat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Ankara, 1988; Çadircı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991; Findley, Carter, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte 1789-1922*, Princeton, 1980.

2. Tanzimat Fermanı'nın 1839'da ilân edilmiş olmasına rağmen hareketin II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasından itibaren başladığını kabul etmek daha doğru olacaktır. *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989 Bildiriler*, İstanbul, 1990

3. Bu meclisin kuruluşu, yetki, görev ve işleyişi hakkında şu esere bakılmalıdır. Seyitdanlioğlu, *Mehmet, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye 1838-1868* Ankara, 1991 (H.Ü. yayınlanmamış doktora tezi).

amaçlarla merkezi düzeyde karar organları olarak pek çok nezâret meclisi kurulmuş, eyâlet yönetimi ise valilerin yanısıra oluşturulan meclislerce yürütülmeye başlanmıştı⁴. Tanzimat Dönemi'nde kurulduğunu gördüğümüz bir diğer tür meclis grubu da geçici meclisler olarak nitelendirebileceğimiz ve gerekli görülen hallerde önem verilen konuların çözümü için, geçici bir süre ile kurulmuş meclislerdir. Bu tür meclislerin en önemlilerinden birisi ise makalemizin konusunu oluşturan *Mecâlis-i İ'mâriyye* olarak anılan İmar Meclisleridir⁵. Bütün bu meclisler, Meclis-i Vâlâ'ya bağlı olarak ve onunla uyumlu bir şekilde çalışmaktaydılar.

Bilindiği üzere Tanzimat Fermanı müslim ve gayrimüslim bütün Osmanlı tebaasının can ve mal güvenliğinin sağlanması, vergilerin herkesin gelirine orantılı olarak, düzenli bir şekilde toplanması ve askerlik işlerinin düzenlenmesi temel prensiplerinin gerçekleştirilmesini öngörmekteydi. Uygulamaların yürütülmesi işi de Meclis-i Vâlâ'ya verilmiş ve bu Tanzimat Fermanı'nda belirtilmişti⁶. Özellikle 1840 yılından itibaren İmparatorluk düzeyinde giderek artan bir şekilde Tanzimat'ın uygulanmasına geçildi. Ancak, pek çok sorun çıkıyor, özellikle hattın Anadolu'da uygulanması reaksiyon ile karşılaşılıyordu⁷. Öte yandan, merkezî hükümet bölgesel ihtiyaçlar ve sorunlar hakkında da yeterli bilgiye sahip bulunmaktaydı. Bu bilgi açığının giderilmesi ve Tanzimat'ın karşılaştığı güçlüklerin belirlenebilmesi için, hükümet Meclis-i Vâlâ aracılığı ile taşraya müfettişler gönderilmesini kararlaştırdı. İlk uygulamalar 1840 yılında Anadolu ve Rumeli'ye müfettişler gönderilerek başlatıldı. 1851'de de bu uygulama terarlandı⁸. Böylece, hem uygulama-

4. Bu meclislerle ilgili ayrıntılı bilgi için 1 numaralı dipnotta verilen kaynaklara bkz.

5. 1850-51 mâlî yılı bütçesi açığını kapatmak için kurulan Meclis-i Muvakkat bu türden geçici bir meclisdir. Bunun için bkz. A. Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul, 1990. Ayrıca bu konuda bir değerlendirme için bkz. Seyitdanlioğlu "Parlamento Geleneğimiz Çerçevesinde Tanzimat Meclisleri", *Türkiye Günlüğü*, sayı 8 (Kasım, 1989) ss. 60-64.

6. Fermanın metni için bkz. *Takvim-i Vekayi* (T.V.) def'a 187 (15 Ramazan 1255); Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfi*, c. VI, s. 59-65; *Düstûr*, 1. Tertip, İstanbul, 1289, s. 4-7; Metnin Türk alfabesi ile bir örneği için bkz. Karal, E.Z., *Osmanlı Tarihi*, c. V. Ankara, 1983, s. 255-258.

7. Tanzimat'ın uygulanması ve reaksiyonlar konusunda bkz. H. İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Belleten*, XXVII/112, (Ekim, 1964), ss. 623-690; M. Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 173-373'de ayrıntılı bilgi verilmektedir.

8. Gönderilen müfettişler hakkında bkz. T. V. def'a 198 (Gurre-i R. evvel/3 Mayıs 1840); T.V., def'a 230 (27 C.ahir 1257/18 Ağustos 1841). Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Seyitdanlioğlu, *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye*, s. 247-249; Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 187-199.

lar yerinde görülebiliyor ve hem de karşılaşılan problemlerin çözümü yolunda yerinden bilgi edinilmiş oluyordu.

Bu amaçla yapılan bir diğer önemli teşebbüs de 1845 yılında girişilmiş olan İmar Meclisleri uygulamasıdır. Bu yolla merkezî hükümet ve Tanzimat'ın uygulanmasını yürüten Meclis-i Vâlâ iki yönlü bir amaç gütmekteydi. Böylelikle, hem bölgesel sıkıntı ve ihtiyaçlar çağırılan murahhaslardan lâyıkıyla öğrenilebilecek, ve hem de bölgelerine dönen bu temsilciler aracılığıyla Bâb-ı Âlî Tanzimât'ın daha geniş insan kesitlerince anlaşılmasını sağlayacaktı. Takvim-i Vekayi'de İmar Meclislerine ilişkin olarak çıkan bir yazıda bu amaçlar şu şekilde ifade edilmiş bulunuyordu:

"...tensikat-ı hayriyye-i mülkîyyenin rehin-i hız-ı husûl olması dahî her bir mahallin hâl ü keyfiyyet ve esbâb-ı ma'mûriyyeti lâyıkıyla bilmeğe ve... vukûf-ı kâmil üzere icâbât-ı mevki'iyenin tesviyyesine şürû' ve mübâşeret... ve badehu efkâr-ı adile ve âlfîyye-i Devlet-i Aliyye'ye şifâhen ve izâhen bi't-tefhîm anlarda mahallerine vusûllerinde vatan ve milletlerinin ma'mûriyyet ve saadet-i hâlini arzu iden sâ'ir müttehizân ve vücûh ve hemşehrîlerine niyât-i hase-ne-i Saltanat-i Seniyye'yi burada tefehhüm eyledikleri..."⁹

İmar Meclislerinin kurulmalarıyla ilgili ilk gelişmeler Meclis-i Vâlâ'nın 1845 yılı açış konuşmasında Abdülmecid'in direktifleriyle olmuştur. Bilindiği gibi, her yeni yıl başı Muharrem ayında yapılan toplantılara padişah da katılıyor ve bir önceki yıl yapılanlar hakkında bilgi verdikten sonra, gelecek yıl yapılması gerekenler üzerine isteklerini bildiriyordu¹⁰. Sultan Abdülmecid 13 Ocak 1845 (4 Muharrem 1261) günü yaptığı konuşmada¹¹, Tanzimat'ın uygulanmasında karşılaşılan güçlükleri ve aksamaları dile getiriyor ve bunların düzeltilmesini istiyordu.

Bu amaçla, Süleyman Paşa¹² riyâsetinde toplanan Meclis-i Vâlâ'da yapılan toplantılarda, Tanzimat reformlarının başarılı olabil-

9. T.V. def'a 286 (23 R. Ahir 1261/2 Mayıs 1845).

10. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Seyitdanlıoğlu, *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye*, s. 254-259. Meclis-i Vâlâ'nın bu yıllık toplantıları ve bu toplantılarda padişaha sunulan faaliyet mazbataları zamanla yıllık faaliyet raporlarına (ya da bir çeşit hükümet raporlarına) dönüşmüştür.

11. T.V. def'a 280 (12 Muharrem 1261/21 Ocak 1845); Lütü Efendi, *Tarih-i Lütü*, c. VIII, s. 9-10; Ayrıca bkz. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 621-622; Ahmet Rasim, *İstihdaddan Hakimiyyet-i Milliyyeye*, İstanbul, 1342-1924, s. 257-259.

12. Şüleyman Paşa 12 Kasım 1843 - 8 Ağustos 1845 tarihleri arasında Meclis-i Vâlâ başkanlığında bulunmuştur. Enderûndan yetişen devlet adamlarındandır. Meclisin askeri-

mesi için öncelikle uygulamaların yapıldığı bölgelerin sorunlarının bilinmesinin gerekli olduğu, bu amaçla da İmparatorluğun çeşitli bölgelerinden, mensup olduğu yörenin sorunlarını bilen "vukûf ve ma'lûmât eshâbından ve dirâyet ve kabiliyyet ve gayret ve istikamet erbâbından" olmak üzere müslümanları ve gayrimüslim tebaayı temsilen ikişer bölgesel temsilcinin İstanbul'a çağırılmasına karar verilmişti. Çağırılan temsilcilerin yol masrafları bölgelerinin mal sandıklarından karşılanacak, İstanbul'da ise devlet adamlarının konaklarında ağırLANACAKLARDI¹³. Böylece, İmparatorluğun Anadolu ve Rumeli eyâletlerinden çağırılan temsilciler biraraya getirilerek kendilerinden bölgelerinin sorunlarını yazılı olarak, lâyihalar halinde bildirmeleri istendi¹⁴. Bu vücûh ve kocabaşILARIN sundukları lâyihalar Meclis-i Vâlâ'da incelenerek, belli başlı sorunlar belirlendi. Bunun yanı sıra, bu temsilciler Meclis-i Vâlâ'ya da çağırılarak görüşleri sözlü olarak da alınıyordu. Bütün bu çalışmalar sonucunda başlıca şu sorunlar belirlenmişti. İsteklerin en önemlisi müzmin bir sorun olan vergilerle ilgili bulunuyordu. Vergilerin azaltılması, tarımla uğraşan tebaanın vergilerinin ürünün alındığı zaman toplanması ve bunlara yardım edilmesi en genel ve bütün temsilciler tarafından ortaya konulan şikayetler olarak göze çarpmaktaydı. İkinci olarak ise, ulaşımı ilgilendiren sorunlar belirlenmişti. Nehirlerin ıslah edilmesi, buralardaki köprülerin tamiri ve yenilerinin yapımı, yeni yollar inşa edilmesi ve içme suyu gibi ülkenin imarını ilgilendiren sorunlardı¹⁵.

Bu ön hazırlıkların tamamlanmasından sonra 17 Mayıs 1845'de Meclis-i Vâlâ, hükümet ve devlet ileri gelenlerinden oluşan Meclis-i Umûmî toplantısı yapılarak, vücûh ve kocabaşILAR da toplantıya alınmıştı. Abdülmecid'in de hazır bulunduğu toplantıda Meclis-i

ye kökenli başkanlarından olan Süleyman paşa Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî başkanlığında da bulunmuş, seraskerlik, Kapudân-ı Deryalık, Paris Sefirliği, Ticaret Nâzırlığı, valilikler gibi görevlerde bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Rasim, *a.g.e.*, s.365; Ayrıca Kapudân-ı Deryalığı için bkz. İ.H. Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkânı*, İstanbul, 1971, s. 231.

13. Lütfi Efendi, *a.g.e.*, c. VIII, s. 15.

14. T.V. def'a 286 (23 R. ahir / 2 Mayıs 1845); *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, İstanbul, 1938, s.85.

15. T.V. def'a 287 (27 C. evvel 1261/ 24 Mayıs 1845)'de bu sorunlar şöyle ifade edilmektedir: "...lâyihalarda muharrer husûsâtın hülâsaları ve anlarında başlıcaları ta'dil ve tevsîyye-i virgü... ve tanzim ve tathîrYi enhâr ve... tesviyye-i tarik ile virgü-i memâlikin vakt-i mahsûsde te'diyyesi ve kusûru ve kezâlik esbâb-ı ma'mûriyyete mütedâ'ir mevâdd-i mütefferia ve mütenevviânın istihsâl...".

Vâlâ başkanı Süleyman Paşa yaptığı konuşmada başlıca şu hususlara değinerek vücut ve kocabaşılara sesleniyordu¹⁶.

"Sizler buraya sorunlarınızın öğrenilerek çözüm yollarının araştırılması için çağrılmış bulunuyorsunuz. Sunduğunuz lâyhalar incelenmiş ve gerekenlerin yapılabilmesi için "Mecâlis-i İmâriyye" kurulmuştur. İstekleriniz doğrultusunda vergi meselesi ele alınmıştır. Daha önce muhassıllar vasıtasıyla bu iş halledilmeye çalışılmışsa da başarı sağlanamamıştı. Bu sefer vali ve defterdarlara talimat gönderilerek, gerekli düzeltmelerin yapılmasına çalışılacaktır. Gerekli incelemeler yapıldıktan sonra 1846 (1262) yılından itibaren düzenlemelere başlanacaktır. Öte yandan, İmar Meclisleri "İmâr-ı Memâlik" için yapılması gerekenleri belirleyecekler ve İstanbul'a bildirileceklerdir. Ayrıca, isteklerinize ek olarak bu meclisler bölgelerinizin "izâle-i cehl-i tebaa" meselesi ve "hıfz-ı sıhha-i umûmîyye" üzerinde de durarak çözümü için gereken incelemeyi yapacaklardır. Sizlerden de bölgelerinize döndüğünüzde bu konular üzerinde gerekli yardım ve gayreti göstermeniz beklenmektedir."

Kısa özetini verdiğimiz bu konuşmadan sonra vücut ve kocabaşılar padişaha bir yazı ile teşekkürlerini bildirdiler¹⁷. Daha sonra dönüş masrafları hazineden karşılanmak üzere İmar Meclisleri ile birlikte memleketlerine döndüler¹⁸.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1845 yılında girişilen bu uygulama ile ilk kez eyaletlerden temsilciler çağrılıp, düşünceleri alınarak ülke sorunlarının çözülmeye çalışıldığını görüyoruz. Böylelikle, Meclis-i Vâlâ Tanzimat'ın uygulanmasında yeni bir yöntem uygulanmış, bölgesel sorunları resmî kanallarla yoluyla değil de bölgelerden seçilen temsilciler yoluyla çözmeye çalışmış ilk kez yönetimde halktan insanların fikirlerinin alınması yoluna gidilmiştir¹⁹. Öte

16. Süleyman Paşa'nın meclise sunduğu bu konuşma Sadık Rifat Paşa tarafından kaleme alınmış bulunmaktadır. Bu konuda bilgi için bkz. Sadık Rifat Paşa, *Mütahhabât-ı Âsar*, İstanbul 1290-1293, s. 2-5 Metnin bulunduğu kısım, "Rifat Paşa merhûmun Bi'd-defeat Meclis-i Vâlâ Riyasetinde ve Muahharen Meclis-i Tanzimat A'zâliğinde Bulunduğu Vakitlerde Kaleme Almış Olduğu Mazbatalardan Bazılarının Süretleridir", başlıklı bölümüdür. Bu konuşmanın metni için ayrıca bkz. T.V., def'a 287, (17 C. evvel 1261/ 24 Mayıs 1845) ve *Muharrerât-ı Nâdire*, Ondördüncü cild, s. 585-589.

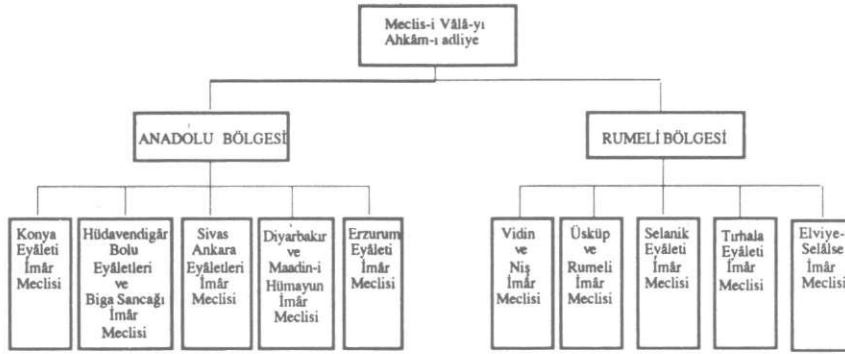
17. Vücut ve kocabaşılardan padişaha sunduğu teşekkürnâme, Meclis-i Vâlâ mazbatası, sadrazamın takriri ve padişahın cevabî yazısı şu kaynaklarda bulunabilir: T.V., def'a 288 (C.ahir 1261/11 Haziran 1845) ve *Muharrerât-ı Nâdire*, Ondördüncü cild, s. 578-589.

18. Lütfi Efendi, *ag.e.*, c. VIII, s.15.

19. Ahmet Rasim bu uygulamayı ilkel bir millet meclisi taslağı, temsilcileri de birer "meb'us" olarak görmektedir. Böyle bir görüş hiç şüphesiz oldukça abartılıdır. Bu teşebbüs yalnızca pratik bir ihtiyaçtan doğan bir girişim olarak kabul edilebilir, bunun dışında bir anlam yüklemek aşırı bir zorlama olacaktır. Bkz. Ahmet Rasim, *ag.e.*, s. 507.

yandan, bu uygulama ile Tanzimatçılar şimdiye kadar yapılanları tebaanın ağzından dinleme imkânı bulmuşlar, ve yine vücûh ve kocabaşların misafirlikleri boyunca üst düzey yöneticilerle yakın ilişkide bulunmaları, Tanzimatçıları ve Tanzimat'ı daha iyi anlamalarını ve tanımalarını sağlamıştır. Bunların eyaletlerine döndükten sonra Tanzimatçıların kişilikleri, çaba ve çalışmaları hakkında düşüncelerini çevrelerine anlatacak olduklarını kabul edersek, Tanzimatçı devlet adamının halkla ilişkileri bakımından da ilginç bir gelişme olduğu görülür.

Geçici İmar Meclislerinin kuruluşu ve görevlerine gelince, bunun için İmparatorluk Anadolu ve Rumeli'de on görev bölgesine ayrılmış ve her bölgeye üçer kişiden oluşan İmar Meclisleri gönderilmişti. Ayrıca, her bölgenin iki temsilcisi (vücûh ve kocabaşı) de bu meclislere çalışmalarında yardımcı olacaklardı. İmar Meclislerinin görev bölgeleri Meclis-i Vâlâ'ya bağlı olarak şu şekilde belirlenmişti:²⁰

Meclisler bir başkan, iki üye ve bir kâtipten oluşmaktaydı. Meclis başkanları askeriyeden mirliva rütbeli kişiler arasından seçilmişti (Bu seçimde Meclis-i Vâlâ başkanı Süleyman Paşa'nın askeriye kökenli oluşu rol oynamış olmalıdır). Üyeler ise, özellikle malî işlerden anlayan bir sivil memur ve ilmiye sınıfına mensup bir görevliden oluşuyordu. Böylelikle, gittikleri yörelerde hem askerî,

20. İmar Meclislerinin görev bölgeleri ve meclis üyeleri hakkında bilgi için bkz. T.V. def'a 287 (17 C. evvel 1261/24 Mayıs 1845); Lütfi Efendi, *a.g.e.*, c. VIII, s. 16; Ahmet Rasim, *a.g.e.*, s. 258; Ayrıca bkz. Çadircı, *Tanzimat Dönemi Anadolu Kentleri*, s.201.

hem idarî ve malî ve hem de şer'î konularla inceleme ve denetleme yapabileceklerdi. Yazışmalar ise görevlendirilen kâtiplerce yürütülecekti²¹. Ayrıca, meclis başkan üye ve kâtiplerine maaşlar bağlanarak, gittikleri bölgelerde halka yük olmadan ihtiyaçlarını sağlamları sağlanmıştı²².

İmar Meclisleri, gittikleri eyaletlerde varolan sorunları ve bölgenin imarını, ziraat ve ticaretinin geliştirilmesi için neler yapılmasının gerektiğini belirleyerek raporlar halinde Meclis-i Vâlâ'ya bildirecekler ve meclisce yapılması uygun görülenler için hükümet gerekli girişimleri başlatacaktı. İmar Meclisleri görev bölgelerine giderek yedi sekiz ay hatta bazan bir yıl incelemelerde bulunarak hazırladıkları raporları Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiler²³.

İmar Meclisleri gittikleri bölgelerde büyük sevinç gösterileri ve top atışlarıyla karşılandılar. Eyaletin ilerigelen yüksek yöneticileri, kaymakamlar, kadı, naip, muhtar ve imamlar ve halk toplanarak meclis başkanının beraberinde getirdiği padişahın hattı törenle okunuyordu. Olay daha çok vergilerin indirileceği ve bu konudaki aksamaların giderileceği umudunu doğurmuş ve halk nezdinde sevinç yaratmıştı²⁴. İmar Meclisleri gezdikleri bölgelerdeki sorunları raporlar ile Bâb-ı Âlî'ye gönderdiler. Meclis-i Vâlâ'da görüşülen sorunlardan uygun görülenlerin uygulanmasına geçildi. Öncelikle, uygulamada kolaylık olacağı düşünülerek İstanbul'a yakın yerlerde işe başlandı. İzmit tarafındaki imâr işlerinin görülebilmesi için, Meclis-i Vâlâ başkanlığından ayrılmış (8 Ağustos 1845) ve Seraskerliğe atanmış olan Süleyman Paşa görevlendirildi. Gelibolu'nun işlerinin yürütülmesi işide Kapudân-ı Deryâ Mehmet Ali Paşa'ya verilmişti. Diğer taraftan, yapılması kararlaştırılan yol köprü ve limanların yapım projelerinin hazırlanması ve haritalarının çıkarılması amacıyla daha çok subay ve askerî mühendisler görevlendirilmişti. Ancak, bütün bu yararlı teşebbüsler, Süleyman Paşa'nın

21. Lütü Efendi, *a.g.e.* c. VIII, s.16.

22. *BOA*, İrade Dahiliye, 5332 (14 Receb 1261/19 Temmuz 1845); Lütü Efendi, *a.g.e.*, c. VIII, s. 16.

23. Lütü Efendi, *a.g.e.*, c. VIII, s. 17. Diyarbakır ve Sivas bölgesi İmar meclislerinin çalışmalarının 1846 yılına kadar sürdüğü gönderilen raporların tarihlerinden anlaşılmaktadır. 29 Şubat 1846 tarihli rapor için bkz. *BOA*, Cevdet Adliye, 4895, (3 R. evvel 1262/29 Şubat 1846).

24. İmar meclisleri bölgelerine ulaştıktan sonra yapılan törenle padişahın konuya ilişkin hattı okunduktan sonra eyâlet halkı adına yazılan teşekkür yazıları İstanbul'a gönderilmiştir. Bu konuda on ayrı yazıdan oluşan belge için bkz. *BOA*, İrade dahiliye, 5332 (14 Receb 1261/19 Temmuz 1845).

Meclis-i Vâlâ başkanlığından alınması ve kabineden meydana gelen değişiklikler yüzünden yarım kaldı²⁵. İmar Meclislerinin çabalarıyla başlanan Trabzon-Erzurum karayolu ve Bursa-Gemlik yolu bitirilemedi. Bu amaçla yapılan bütün harcamalar yeterli kaynak ve daha önemlisi yeterli ilgi gösterilmeyişi yüzünden yarım bırakıldı. Yapılmış olan harcamalar da böylece boşa gitmiş oldu.

Tanzimât'ın ilk yıllarında yürütüldüğünü gördüğümüz İmar Meclisleri uygulaması, Tanzimatçı Osmanlı ricâlinin başta Mustafa Reşid Paşa ve Meclis-i Vâlâ başkanı Süleyman Paşa olmak üzere, yürütmeye çalıştıkları çok yönlü yararları görülebilecek bir girişimdi. Tanzimat Dönemi sanayi hareketlerinde de görüldüğü gibi²⁶ iç siyasi çekişmeler ve ilgisizlik yüzünden yarım bırakılarak istenen sonuçlar alınamadığı gibi, girişilen projelere yapılan harcamalar da işe yaramamıştır. Tanzimat hareketi başarılı olup ülkenin yararlarını saracakken iç çekişmeler ve sürekliliği olan bir devlet politikasının olmaması ve yeniliklerin şahıslara bağlı olması nedenleriyle reformlar yöneticilerin görev süreleri kadar devamlılık gösterebilmiş, tamamlanamamıştır. İdare ve hukuk alanlarında görülen başarı bayındırlık, sanayi, ekonomi gibi alanlarda eksik ve yarım kalmıştır. İmar Meclisleri bu durumun tipik örneklerinden birisi olmuştur.

25. Lütfi Efendi, *a.g.e.*, c. VIII, s. 17; *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, s. 87-88. Ayrıca bkz. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s.201-202'de uygulamalara ilişkin Ayniyat Defterlerine dayalı örnekler bulunmaktadır.

26. Önsoy, Rifat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi*, s. 56.

EK

Veliyyü'l-himemâ Kerimü'ş-şiyemâ Devletlü inâyetlü Atûfetlü Efendim Hazretleri,

Ma'lûm-ı âlî buyurulduğu üzere ma'mûriyyet-i memâlik ve teba'a kaziyeye-i nâfi'a ve mültezemesinin istihsâl-i esbâb-ı icrâiyyesi niyet-i hâlisesiyle sâye-i şevket-vâye-i hazret-i mülûkânede bu kerre teşkil ve tebsil kılınan Meclis-i Muvakkat-i İmâriyyeden Erzurum ve Diyarbakır Eyâletleri ve Elviyye-i Selâse meclisleri me'mûrlarının mahallerine bi'l-vûsul me'mûriyyetlerini mutazammın olan evâmîr-i aliyyenin lâzımı'l-huzûr muvâcehelerinde ve vechile feth ü kıraat ve mezmûn-ı münîfi ne sûretle cümleye ilân ve işâ'at olunduğu ifâdesini ve Niş Eyâleti Meclis-i İmârına dâ'ir tarafına yazılar tahrîrâtın vâsıl olmasıyla cevâbını hâvî ve tahkîk-i temettü'ât ve teşviyye ve tahsîl-i virgü mâddelerine ve mevâdd-ı sâ'ireye mütedâ'ir tasdîr kılınan iki kıt'a fermân-ı âlî sûretleri Karahisar-ı Sâhib'de dahî bi'l-kıraa tevârüd iden teşekkür mazbatasının gönderildiğini muhtevî Erzurum ve Niş vâlileri ve Hüdâvendigâr Eyâleti Müşiri atûfetlü paşalar hazerâtının tahrîrâtıyla Elviyye-i Selâse-i merkume müşiri atûfetlü paşa hazretleri tarafından gelen mazbata ve âhâlî canibinden verilen mahzar ve salifü'z-zikr Diyarbakır ve Elviyye-i Selâse meclisleri re'is ve a'zâsının vârid olan tahrîrât-ı müşterekele-ri manzûr-ı âlî-i cenâb-ı cihân-bânî buyurulmak için cümleten sûy-i sâmi-ı âsâfanelerine gönderilmiş olduğu beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm kılını-efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Râhe-zib-i ta'zîm olan işbu tezkere-i sâmiyye-i âsâfaneleriyle zikr olunan tahrîrât ve mazbata ve mahzar meşmûl-i hâze-i şevket-ifâza-i hazret-i şâhâne buyurulmuşdur. Me'mûriyyet-i mûmâ-ileyhimin sâye-i muvaffakat-vâye-i hazret-i mülûkânede ol vechile mahallerine bi'l-vûsul evâmîr-i aliyye-i mezkûre cümleye ilân ve işâ'at olunarak umûr-ı me'mûrelerine teşebbüs olunması ve ber-minvâl-i muharrer teşekkürât-ı lâzımının icrâ kılınması mültezem-i mahzûziyyet-i âlî olmuş ve ma'lûm-ı âlî-i sadâret-penâhîleri buyurulduğu üzere bu husûs-ı hayriyyet-nusûsun müşâhade-i âsâr-ı fiiliyyesi bi-minnet-i tealâ me'mûriyyetin ez-hercihet ikdâmat-ı lâzıme-yi yoluyla icrâya i'tinâ ve dikkat eylemelerine mütevakkıf bulunduğuna binaen bundan böyle me'mûriyyet-i mûmâ-ileyhim icrâ-yı me'mûre-yi mahsûseleri husûsunda reviyet-mendâne tavrânub ve me'mûriyyetlerine dâ'ir teferruât ve ifâdât-ı mukteziyyeyi dahî âhâlî ve sâ'ireye yolunda ve güzelce tefhîm ve beyân eylemeleri hakkında iktizâsı vechile savb-ı sâmi-i âsâfanelerinden tembihât-ı lâzımının taraflarına işâ'ar buyurulması husûsuna emr ü fermân-ı isbat-nişân-ı hazret-i cihân-bânî sâniha-pirâ-yı sudûr buyurulmuş ve tahrîrât-ı mezkûre evrâk-ı sâ'ire ile muayene-i savb-ı âlîlerine i'âde ve tisyâr kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

BOA, İrâde Dâhiliye, 5332 (14 Receb 1261/ 19 Temmuz 1845).

وطلحا کیمکیمما دودلو عیانو عطفوو ایولو افطصقوری
 صوغوالی یوردلینی دونه مصوبیت مالک ویتب قفیه نافه صنته سنک حقیقالباب جزیزی نینت مالک صیه سانشکون حضرت یونک بلک بیا
 ویسقل قنانه کمالی بوته عظاما بونده ارضوع دو بیا بکریا بکری والویه نتم مجیدی مقلری نیک گلدره البوصل مقلری بیزی تضره دونه دوز عیالک
 درزم قضر موقهوره نه بویه حق ورتنت وضره سیفه نضره حیدر علامه وضره اولینی نادره و نبع الحی مجیدی غایبه ندر طرفنه
 یا بویه قریز ناک واصل والویه طوایی حادی وقصیه قسقات اهل الویسه و قصل ورکو مالک لینه و مولد سابل تضره تصرفه نیک و قطعیه
 نیا عالی صورتی قی حصاره صاحبه و فی القرانه نوزدره تکر عطف سنک کوزدی کی عقی و بزم و لیدی و فودوز کارانی بیزی
 عطفوتو بات عطفونک قریز لینه تفرسی عطفوتو بات عطفوری طرفه کلامه و فطره واهل جانبینه ویرلانم بخر و الف لکریا بک
 والویه نتم مجیدی بیتی و اضغانک دزدوده قریز شکروری نظر علیا جانب جلا نایا بو مله تفریح جمله سوی سنی صفایه کوندر
 اولینی بیتی نکل تادی نتم قلی اشیم

Handwritten notes and signatures in Ottoman Turkish script, including a signature at the end of the notes.